

DENEYSSEL PSİKOLOJİ AÇISINDAN DESCARTES'İN ÖNEMİ

Araş. Gör. Nurhan MENLİ
H.Ü. Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü

Deneyssel psikoloji 18. yüzyıla dek felsefe ve doğa bilimlerinde hakim olan akımlar üzerine temellendirilmiştir. Yani bir anlamda, deneyssel psikolojiyi hazırlayan koşullar, doğa bilimlerinden elde edilen bilgilerle felsefi nitelikteki görüşlerin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Uzun yıllar felsefenin kapsamında psikoloji adıyla çalışılmış; fizyoloji, fizik, astronomi gibi bilim dallarında da daha sonraları psikolojiye maledilmiş çalışmalar yapılmıştır.

Boring'e göre (1957), deneyssel psikoloji tarihinde, felsefi psikolojinin rolünün ne olduğunu görmek ve felsefi psikolojinin fizyoloji ile birleşerek deneyssel psikolojinin oluşumunu nasıl hazırladığını anlayabilmek için gerilere doğru gitmeye gerek vardır. Bilim öncesi psikolojiyi psikoloji öncesi bilim kadar vurgulamak önemlidir. Bu günkü deneyssel psikolojinin eski felsefi psikolojiye kadar uzaması bunu gerekli kılmaktadır.

Gerçekten de, tüm diğer bilimlerde olduğu gibi, deneyssel psikolojinin bu gün geldiği yerde geçmişin, geçmişteki akım, ve görüşlerin etkisi oldukça önemlidir. Bu günkü bilimsel bulgular, geçmiş bulgularla birlikte ele alındığında ve geçmişle olan bağları kurulduğunda daha anlamlı hale gelmektedir. Psikolojinin asırlar boyunca olan gelişimine pek çok görüş ve akımlar yön vermiş, pek çok bilim adamı ve düşünürler katkıda bulunmuştur. Bu kişilerden biri de, psikolojinin doğa bilimleri kapsamında ele alınması açısından büyük önem taşıyan Rene Descartes'dir. Fizyologların hazırlamış olduğu duyum ve beyin psikolojisi ile filozofların hazırlamış olduğu vel temel olarak rasyonel nitelikli olan psikolojinin birleştirilmesi sorunu; Hartley, Fechner, Wundt gibi bilim adamları tarafından da ele alınmıştır. Ancak bu iki psikolojinin bir ara-

ya gelmesi için yapılan çalışmalar kronolojik bir sıraya konacak olursa, etkileşimsel düalizm ve refleks fizyolojisi görüşleriyle Descartes'in ilk sıralarda yer alması gerekir.

Descartes, bir filozof, aynı zamanda bir bilim adamı, bir fizyolog, geometriyi bilimsel çalışmalar için güvenilir hale getiren kişi, fizyolojik psikolojinin babası ve refleksolojinin kurucusudur. Psikolojinin gelişim çizgisindeki tarihsel ayırım; antik, orta ve modern çağ olarak yapıldığında, Descartes modern psikolojiyi hazırlayan, ona bir anlamda damgasını vuran kişidir (Boring, 1957).

Bu makalede, Descartes'in bilimsel psikolojiye temel olan görüşlerine değinilmekte, 'Kartezyen Sistem' ile 'Pozitivistik Sistem'ler arasındaki paralelliklere işaret edilmektedir. Descartes'in görüşleri, genelde, bilimselliğin gerektirdiği düşünme biçimi ve pozitif bilimlerin yaklaşımına uygunluk gösterir. Ancak bu makalede, ele alınan konunun bir gereği olarak, Descartes'in görüşleri, deneyssel psikolojiye katkıları açısından değerlendirilmiştir.

Descartes'in Yöntem Üzerindeki Görüşleri

Descartes'in geliştirdiği Kartezyen Yöntem nedir? Descartes, yöntem terimini kullandığında belli ve kolay bir kurallar kümesine işaret etmektedir. Öyle ki bunları düzgün bir şekilde izleyen kişi, hiç bir zaman yanlış bir şeyi doğru olarak almayacak ve hiç bir zihinsel çaba savurganlığında bulunmaksızın bilgisini adım adım arttıracaktır. Böylelikle zihinsel sığasını aşmayan tüm şeyleri gerçekten anlayabilecekler (Copleston, 1986).

Yani Descartes için yöntem, bir kurallar kümesinden oluşmaktadır. Bu kurallar ise zihnin doğal yeteneklerini ve işlemlerini doğru olarak kullanma

kurallarıdır. Bu gün deneysel psikoloji bağlamında, bir araştırmanın fiilen yürütülebilmesi için gerekli işlemler dizisini belirten yöntem, Descartes'in tanımını yaptığı yöntemle oldukça benzerdir. Çünkü deneysel psikoloji açısından da yöntem; Descartes'in belirttiği gibi, bir olayı anlayabilmek için adım adım gerçekleşen ve araştırmacının zihinsel yeteneklerini de içeren bir kurallar kümesidir. Ancak yöntem, Descartes'e kendi aklını ne şekilde kullanması gerektiği konusunda öncülük ederken deneysel psikoloji bağlamında ise, her türlü bilimsel bulguya ulaşmaya öncülük etmektedir.

"Metod Üzerine Konuşma" (1984) adlı eserinde Descartes, aklını en iyi şekilde kullanmak için geliştirdiği yönteminde dört kuralın kendisine yeteceğini belirtmektedir. Birincisi, doğruluğunu açık bilmediği hiç bir şeyi doğru olarak kabul etmemektir. Yani aceleyle yargıya varmaktan ve önyargılara saplanmaktan dikkatle kaçınmak ve vardığı yargılarda, ancak kendilerinden şüphe edilmeyecek derecede açık ve seçik olarak kavradığı şeylere yer vermektir. İkincisi, inceleyeceği güç sorunları daha iyi çözümlenebilmek için her birini mümkün olduğu ve gerektiği kadar bölümlere ayırmaktır. Üçüncüsü, en basit ve anlaşılması en kolay şeylerden başlayarak, tıpkı bir merdiveni basamak basamak çıkar gibi, en bileşik şeylerin bilgisine yavaş yavaş yükselmek için düşüncelerini bir sıraya göre yürütmektir. Sonuncusu ise, hiç bir şeyi atlamadığından emin olabilmek için, eksiksiz sayımlar ve genel kontroller yapmaktır.

Descartes'in yöntemindeki birinci kural; diğer bilimlerde olduğu gibi bilimsel psikolojide de, bilim adamının objektif davranması ve önyargılara kapılmaksızın hareket etmesi gerektiği konusundaki düşüncelere uygundur. Karar vermek için kendilerinden şüphe edilmeyecek derecede açık ve seçik kavramlara yer verdiğini belirten Descartes; bilimsel psikolojide yer alan ve gerçeğin ölçütü olarak tutarlı ve görgül olarak kanıtlanabilir olayları kabuleden mantıksal pozitivizm görüşünün ilk izlerini oluşturmaktadır.

İkinci ve üçüncü ilkesi; pozitif bilimlerin teme-

linde yatan sayılılardan, bilim adamının basit açıklamaları denemeden soyut ve karmaşık açıklamalara baş vuramayacağı yolundaki "parsimoni" ilkesiyle tutarlılık göstermektedir. Dördüncü ilkesi ise, deneysel psikoloji açısından çok önemli olan kontrol kavramına hemen hemen karşılık gelmektedir.

Kuşku ve Gerçeğin Ölçütü

16. yüzyıl bilim anlayışından etkilenen Descartes, bilginin ancak kuşku ile başlayacağına inanmaktadır. Diğer bir deyişle, ona göre, kendi varlığına ilişkin bilgi dahi, kendi varlığından kuşkulananma ile başlayabilir. Varoluşundan emin olabilmesinin ise düşünmesine bağlanabileceğini savunan Descartes (Bruno, 1982) bu düşüncelerini "Cogito ergo sum" "Düşünüyorum o halde varım" sözleriyle özetlemiştir. Descartes'in belirttiği kuşku, kuşkunun olanaklı olduğu her şeye uygulanabilmesi ile evrenselidir. Descartes, gerçeği yanıltan, kesini kesin olmayandan ayırmak için yöntemsel kuşku kullandığını belirtmekte ve şöyle demektedir: "Sırf şüphe etmek için şüphe eden ve her zaman kararsız görünen şüphecileri taklit ettiğim sanılmasın. Çünkü benim bütün amacım kayaya da kili bulmak için oynak toprakla kumu atmaktır" (Descartes, 1984, s. 30).

Descartes, duyu yoluyla kazanılmış öğrenmelerden de şüphe edilmesi gerektiğini savunur. Çünkü duyularımızın bazı zamanlar bizi aldattığına tanık olmuşuzdur. Halbuki bizi bir kez bile aldatmış bir şeye bütünüyle güvenmemek gerekir. Descartes, kuşku duyulamayacağına inandığı ve "Cogito ergo sum" sözleriyle ifade ettiği bir gerçeği bulduktan sonra, evrensel olarak her olaya uygulanabilecek bir gerçeklik ölçütü bulmaya çalışmıştır. Bunun için gerçekleri ve kesin olarak kabul edilen düşünceleri inceleyerek genel bir gerçeklik ölçütüne ulaşmayı amaçlamıştır. Sonuçta genel bir kural olarak, açık ve seçik olarak kavradığı şeylerin tümünü gerçek olarak kabul etme ilkesini seçmiştir.

Deneysel psikolojide, bilim adamının psikolojik

süreçleriyle ilgili sayılılar önemli yer tutmaktadır. Bir bilimsel çalışmada her ne kadar üst düzeyde araç ve gereçler kullanılmış olsa da, en son noktada mikroskobun binlerce defa büyüttüğü görüntüyü, bilgisayarın hızla kaydetmiş olduğu verileri bilim adamı kendi duyu organları ve bilişsel süreçlerini kullanarak saptama durumundadır (Karakaş, 1988). Descartes'in kuşkuyu elverişli olan her şeye uygulayarak duyu organlarımız yoluyla edindiğimiz bilgilerin de bunun içine dahil olduğunu belirtmesi, deneysel psikoloji açısından da önemli bir konu olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla, bilim adamının psikolojik faaliyetlerinin ne derece güvenilir olduğuna duyulan kuşku bunu bertaraf edecek bazı önlemlerin alınmasına yol açmıştır. Çünkü psikoloji bilimi de tıpkı diğer pozitif bilimlerde olduğu gibi, kullanılan tekniklerin ve alınan ölçümlerin güvenilirliği ölçüsünde sağlam temeller üzerine kurulabilir.

Descartes, yine "Metod Üzerine Konuşma" (1984) adlı eserinde sürekli kuşkuyla hareket ederek kuşku dolu bir boşluğun içinde kalmamak ve gerçeğe ulaşmak için bazı sayılılardan hareket ettiğini belirtmektedir. Bunlardan biri de, davranışlarında elinden geldiği kadar kararlı olmak ve en şüpheli görüşleri bile bir defa benimsemeye karar verdikten sonra pek güvenilir ve şaşmaz görüşlermiş gibi daima değişmezcesine takip etmektir. Bununla Descartes, bir ormanda yolunu şaşırıp kaybolmuş yolcular gibi hareket ettiğini belirtmektedir. Bu yolcular, bir o yana bir bu yana dolaşıp durmamak, hele bir yerde mihlanıp kalmamak, fakat daima aynı yöne doğru, o yönü rastlantıyla seçmiş olsalar bile dosdoğru yürümek ve zayıf ihtimallerle yollarını değiştirmemek zorundadırlar. Çünkü böylece tam istedikleri yere gitmeseler bile, hiç olmazsa bir ormanın ortasından daha iyi yere varacaklardır.

Tüm bilimlerde olduğu gibi, psikoloji bilimi de layları ve insanı açıklamaya çalışırken belirli bir takım sayılılardan hareket eder. Bu sayılılar kanıtlanmamış olmasına rağmen bunların doğru olduğunun kabulü ile çalışmalara başlanır.

Psikolojideki sayılılar, Descartes'in belirttiği şekliyle bir ormanın ortasında kaybolmamak için alınan önlemlere benzemektedir. İnsan ve hayvan davranışlarına güvenilir açıklamalar getirmeye çalışan bilimsel psikoloji, Descartes'in yönteminden izler taşıyan bir metodla hareket etmektedir. Her şeyin varlığının tartışma götürüleceğine inanan fakat her şeyin varlığından kuşkuya düşen, "ben" in varlığından kuşkulanamayacağını belirten Descartes gibi, bilimsel psikoloji de kuşku duyulamayacağına inanılan ve bazı durumlarda da kanıtlanması mümkün olmayan belirli ilkelerden yola çıkmaktadır. Ve yine Descartes'ci kuşkuyla hareket ederek sonuçta ulaşılan bulgularda istatistiksel bir pay bırakmaktadır.

Bedenin Mekanik Görünümü

Descartes'in belirttiği doğa felsefesi yaklaşımına göre, evren belirli kuralları olan ve birbirini belirleyen maddesel olayları içerir. Doğa olayları yani evren bir makina gibi düzgün, kurallı, ölçülebilir olduğuna göre, bunun bir parçası olan insanı da bir makina gibi görmek mümkün müdür?

Eğer insan bir makina olarak kabul edilirse, fiziksel dünyanın keşfinde çok başarılı olan deneysel tekniklerin insan doğasını anlama ve açıklamada da kullanılması mümkündür (Schultz, 1960; Vrooman, 1970). Bedenin bir makina olarak kabulü, ayrıca davranışlarımızın da neden sonuç ilişkisiyle açıklanmasını gerektirir. Çünkü tıpkı doğa olaylarında olduğu gibi bedensel olayların da belirli bir düzeni vardır ve belirli nedenler belirli sonuçlara yol açar (Hall, 1972). On yedinci yüzyılda yaşayan Descartes, işte bu yaklaşımı benimsemiş, bedensel olayların aynen madde ve enerji olayları gibi Newton ve diğerlerinin geliştirdiği mekanik ve fiziksel kanunlar yoluyla açıklanabileceğini öne sürmüştür. Bu başlangıç bedene ait olayları bilmede görgülcü yaklaşımın kullanılabilmesine yol açmıştır (Karakaş, 1987).

Deneysel yöntemi kullanan pozitif bir bilim ola-

rak, psikoloji doğada nedenselliğin bulunduğunu ve doğa olaylarının tutarlı ve yordalanabilir niteliğe sahip olduğunu varsayar. Descartes'in görüşlerine baktığımızda, psikolojinin kabul ettiği bu determinizm ilkesinin, onun doğa felsefesi yaklaşımı ve bu yaklaşımı insan bedenine uygulama girişimlerinin de temelinde yer aldığını görürüz. Descartes'in insanı bir makinaya benzetmesinin sonucu, doğa olaylarına olduğu gibi, bedensel olaylara da deneysel olarak yaklaşmanın temelleri atılmıştır. Böylelikle, ilgililer; soyut bir bütünlük olan ruhtan nedensellik ilişkilerinin geçerli olduğu bedene ve onun gözlenebilir işlevlerine yönelmiştir.

Descartes, bedeninin bir makinaya benzediğini sadece söylemekle yetinmemiştir. O zamana dek ilk kez ortaya atılmış olup bedeninin bazı hareketlerinin bilincin araya girmediği otomatik hareketler olduğu yolundaki görüşünü kanıtlamak için hayvanlar üzerinde bazı deneyler de yapmıştır. Descartes'in belirttiği bu otomatik hareketler, günümüzde, uyarıcılara karşı gösterilen istemsiz hareketler yani refleksler olarak açıklanmaktadır. Descartes, sadece uyarıcılara karşı gösterilen istemsiz hareketler konusuna değinmemiştir. Kendisinden sonra gelenlerin, istemli ve istemsiz tüm hareketleri neden sonuç ilişkileri içinde açıklamaları, Descartes'in insanın bir makinaya benzediği görüşündeki ısrarının bir sonucu olmuştur. Örneğin; La Mattrie'nin "İnsan belirli uyarıcılara karşılık veren bir araçtır ve hayvan ile arasında sadece bir derece farkı vardır. Gelin cesaretle her ikisini de bir makina olarak görelim" (La Mattrie, 1980, s. 17) denemesinde kuşkusuz Descartes'in önemi büyüktür. Ve daha sonra Watson'un, psikoloji biliminin konusunun davranış olması gerektiği şeklindeki değerlendirmesi ile başlayan 'Davranışçılık' akımında Descartes'den izler görmek mümkündür. Uyarıcı ve tepki arasındaki ilişkileri neden sonuç ilişkileri içinde incelemeyi konu edinen Davranışçılığın, Descartes'in insanı bir makinaya benzediği görüşünden yola çıkıp bu görüşü daha da ileri götürdüğü düşünülebilir. Davranışçılık akımının önde gelenlerinden bir başka kişiye; Skinner'e (1987)

göre, davranışın belirleyicilerini organizmanın içinde değil dışında aramak gerekir. Ancak uyarıcı ile davranış arasındaki ilişkilerin analizi ile insan davranışları hakkında genel kanunlara ulaşılabilir. Dolayısıyla, Descartes'in bedeni ve bedene ait oluşumları bilmede mekanik ve fiziksel ilkelere verdiği önem, Watson ile başlayıp diğerleri tarafından geliştirilen Davranışçılık akımı için de bir başlangıç niteliğinde olmuştur.

Beden - Zihin Problemi

Descartes, bedeninin bir makinaya benzediğini savunmakla beraber, insanda aynı zamanda nesnel yapısı olmayan aklın da bulunduğunu savunmuştur. Yani beden maddedir, zihin ise madde değildir. Ancak bu iki bütünlük insan organizmasında karşılıklı olarak etkileşimde bulunmakta, beden zihni zihin de bedeni etkilemektedir. Descartes, zihin beden düalizminde etkileşimselciliği savunan ilk kişi olmuştur.

Descartes'ci kavrayışta ruh ve beden ayrılığı hemen bir ruh ve beden birlikteliğini düşündürür. Ruh ve beden bir değil ama birliktedir (Timuçin, 1980). Zihin hareket isteğini bedeninin sınırlarına gönderir, aynı şekilde beden de sıcaklık, soğukluk gibi çevresel etkileri zihne iletir ve zihin uygun tepki için harekete geçer (Schultz, 1960). Descartes'e göre zihin bedenle-etkileşim halinde olduğu için bedene ait oluşumları bilmektedir. Herhangi bir yaralanma sonucu yarayı alan beden, bunu hissedene ise zihindir (Bruno, 1982). Descartes, ruh ve beden etkileşiminin beyindeki pineal bezde yer alan "conarium" adlı yapıda gerçekleştiğini düşünmüştür. Bu yapı beyinin her iki yarım küresinde de yer almayan tek parçadan oluşmuş bir yapıdır (Boring, 1957). Descartes, etkileşim noktası olarak beyinin bu tek parçasını seçmiştir. Bu seçimin yapılmasında, beyinin duyum ve hareketle ilgili bir organ olarak görülmesinin büyük payı vardır. Descartes'in zihin ve bedeninin etkileştiği yer olarak bedensel olan beyinde bir yeri seçmesi iki bakımdan önemlidir. Öncelikle bu görüşler Descartes'in bedene, dolayısıyla nesnellığe verdiği yeri gösterir.

Zihnin bedensel olan beyinle ilişkili olduğunun öne sürülmesinin ikinci bir önemi daha vardır. Bu da, beden ve zihin ilişkilerini ortaya koymayı amaçlayan, deneysel psikolojinin uzmanlık dalı olan fizyolojik psikoloji ve benzeri diğer dalların oluşumunu hazırlamıştır.

Descartes'in zihin beden etkileşimiyle ilgili görüşleri 17. yüzyılda bütünüyle yeni sancıyaşlara ve yeni kavramlara yol açmıştır. İlk olarak, ruh yani zihin yeni bir bakış açısıyla görülmeye başlanmıştır. Zihin beden üzerinde mutlak egemenliğini yitirmiş ve beden koşullarından etkilenen bir olgu olarak ele alınmaya başlanmıştır. İkinci olarak beden ruhun bir yerleşim alanı olmak yerine, kendi işleyişine sahip bir ajan olarak ele alınmıştır. Son olarak da, beden ve zihin arasındaki yeni ilişkilerin kabulü, bedene ait olan fonksiyonların ruha yüklenmesini engellemiştir. Böylelikle Descartes'in görüşleri, ruhun bedene canlılık verdiği yolundaki orta çağ düalizminin reddedilmesine ve beden kendi kalıtsal yaşamsallığına sahip olduğunun kabul edilmesine yol açmıştır.

Sonuç

Psikolojinin pozitif bir bilim olarak kurulması; onun kapsamını tanımlayan, alanını belirleyen ve bilgi toplama yolu olarak bilimsel yöntemi seçen Wundt'a bağlıdır. Bilimsel psikolojinin kuruluş tarihi de, bir deneysel psikoloji laboratuvarının kurulduğu 1879 yılı olarak kabul edilir. Ancak psikolojide pozitif bilim yaklaşımının ve deneysel yöntemin benimsenmesinde etkili olan görüş, yaklaşım ve sayıtlılar çok daha eski yıllara dayanmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına gelinceye dek bilimsel psikolojiye özgü konular, "psikoloji" adıyla kurulmuş bir alan olmadığı için genel bilimin ve felsefenin kapsamında incelenmiştir.

Psikolojinin gelişim çizgisine katkısı açısından gerek yöntem ile ilgili görüşleri gerekse doğa felsefesi yaklaşımı ve bu yaklaşımı insan bedenine uygulama girişimleri ile Descartes önemli bir yere sa-

hiptir. Onun ortaya attığı mekanik ve sistematik kavramların bir çoğu psikolojide hala belirli şekillerde etkililiğini sürdürmektedir. Descartes, psikolojide düalistik düşüncenin, refleksolojinin ve fizyolojik psikolojinin temsilcisidir (Boring, 1957). Onun görüşleri Hobbes ile başlayan ve Locke tarafından daha belirgin bir şekilde düzenlenen İngiliz görgülcülüğü ile geliştirilerek sürdürülmüştür. Bu görüşler Wundt ve 19. yüzyılın diğer deneysel psikologlarının çalışmalarına temel oluşturmuştur. Bu nedenle Descartes'e modern psikolojiye imzasını atan bir psikolog gözüyle bakmak yerinde bir karar olacaktır.

KAYNAKLAR

- BORING, E.G. (1957). *A history of experimental psychology*. New York: Appleton - Century - Vrofts.
- BRUNO, F.J. (1982). *Psikoloji tarihine giriş* (N. Hisli, Çev.). İzmir: Ticaret.
- COPLESTON, F. (1986). *Felsefe tarihi: Descartes* (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: Murat.
- DESCARTES, R. (1984). *Metod üzerine konuşma* (T. Sel, Çev.). İstanbul: Onur (Orijinal eser, 1637).
- HALL, T.S. (1972). *Treatise of man: Rene Descartes*. Cambridge: Harvard University Pr.
- KARAKAŞ, S. (1987). Psikoloji bilimde yöntem sorunu. *Psikoloji Dergisi* (Özel Sayı: IV. Ulusal Psikoloji Kongresi, Eylül 1986), 6 2, 45-54.
- KARAKAŞ, S. (1988). *Bilimsel psikoloji: Temel İlişkiler*. Ankara: T.B.M.M. Vakfı.
- LA MATHIE, J. O. de (1980). *İnsan bir makina* (Z. Bayramoğlu, Çev.). İstanbul: Kral (Orijinal eser, 1748).
- SCHULTZ, D.P. (1960). *A history of modern psychology*. New York: Academic Pr.
- SKINNER, B.F. (1987). Whatever happened to

psychology as the science of behavior? *American Psychologist* 42, (8) 780-786.

TİMUÇİN, A. (1980). *Descartes felsefesine giriş*. İstanbul: Önsöz.

VROOMAN, J.R. (1970). *Rene Descartes: A biography*. New York: G.P. Putnam's.